

cualedro

monterrei

val

CUALEDRO

castro

laza

vilardevos

castrelo de val

monterrei

monterrei

val

CUALEDRO

castro

laza

vilardevos

castrelo de val

monterrei

monterrei

val

CUALEDRO

castro

laza

vilardevos

castrelo de val

monterrei

monterrei

val

CUALEDRO

castro

laza

vilardevos

castrelo de val

monterrei

A HISTORIA. No camiño máis remoto

Para completar a historia esencial da comarca resulta imprescindible o concello de Cualedro. Nel a historia máis remota, a das orixes, xorde con toda a forza. En Albarellos saímos á N-525, que nos levará a Cualedro en poucos minutos.

Pero antes de chegar á capital municipal, propoñemos dous desvíos. O primeiro lévanos desde o alto das Estivadas ao conxunto de **muíños das Mercedes (D)**. Son 5 muíños, sobre o río Baldriz, afluente do Támeга, que se diseminan por unha ribeira que descende entre un paraxe de castiñeiros e bidueiros cara a localidade. Están en proceso de formar unha singular área etnográfica da cultura da auga duns 300 metros de lonxitude.

Seguindo a ruta desde Albarellos á capitalidade municipal, sen a alternativa citada, a estrada vai transitar por diante de dous **miliarios** anepígrafos —sen información gravada— da vía romana secundaria que unía a gran cidade romanizada de Chaves (Portugal) con Xinzo de Limia. Seguía, tras deixar Oímbra, un percorrido semellante ao da actual autovía A-52. De feito estes dous exemplares apareceron durante as súas obras de construción, nos noventa, a uns 150 m de onde hoxe están colocados.

Preto destes miliarios de Lamas está o segundo posible desvío: vai á localidade de **Montes (D)** —200 habitantes— e á súa igrexa de Santa Baia (s. XVII), co que é quizais o mellor exemplar de reloxo solar —un sol con rostro humano de reminiscencias mitolóxicas— dos moitos da comarca, unha fermosa torre románica e un colorista retablo de estilo rural. Completan o conxunto unha gran fonte e un cruceiro.

Xa pola estrada de Lamas a Cualedro a paisaxe imponse. Imos sobre o lombo dunha estreita franxa de terreo que nos permite contemplar á dereita a depresión da Limia e á esquerda as ladeiras que baixan cara o val de Verín. Viaxamos polo extremo sur galego, cara Portugal, cara a **serra do Larouco**, que se fai cada vez máis evidente, máis impresionante, salpicada de aeroxeneradores. O seu perfil, moi definido e que marca os límites das cuncas do río Miño —á dereita— e do Támeга e o Douro —á esquerda—, vai medrando de norte a sur ata alcanzar a máxima altura no monte Farrello (1397 m). A veciñanza coa comarca limiá, centro da Denominación de Orixe Pataca da Limia, á que Cualedro pertence, fai destas terras as mellores produtoras deste tubérculo na comarca verinesa. A variedade referencial é a kennebec e a zona de produción vai desde o norte ao sur do concello, paralela á ruta dos castros.

monterrei

verín

oimbra

vilardevós

castrelo de val

78 **cualedro**

laza

cualedro

Antes de nos asentar por uns momentos en Cualedro capital, unha nova e rápida proposta: a igrexa de **Vilar de Lebres (D)**, no concello de Trasmiras, unha auténtica xoia do románico rural, como a ten cualificado o historiador Antonio R. Colmenero. Destacan a súa portada e os canzorros das fachadas laterais.

Cualedro —300 habitantes, a 830 m de altitude—, malia non ser o principal núcleo urbano do concello —supérao A Xironda— é a capital. Isto débese en boa medida á súa posición equidistante entre a zona norte e sur deste concello que se estende, como o Larouco, por una estreita franxa de terra cara Portugal.

Antes de visitar o Centro de Interpretación dos Castros un apunte para unha das tradicións máis arraigadas da localidade: o Carnaval. Se en Laza e Verín esta celebración é esencia, o Entroido de Cualedro foi, xunto co da Xironda, moi destacado en tempos non distantes, ata que o franquismo e o empuxe dos concellos veciños case rematan coa tradición. Recentemente, a partir das testemuñas dos máis vellos e dos traxes conservados iniciouse a recuperación. E empezan a reclamar unha visita.

Se A Xironda, ten nas *mázcara*s o seu principal personaxe, Cualedro capital cumpre o rito co **zarramanculleiro**, cuxo nome sería unha deformación da zamarra (látego) típica do Entroido da comarca. Moi semellante a súa vestimenta á do cigarrón de Verín, o zarramanculleiro diferénciase daquel porque a súa máscara vai adornada con motivos vexetais e a chaquetiña cun gran rosetón na parte posterior. Tampouco levan pano ao pescozo, como en Verín, entre outras pequenas e sutís diferencias.

O **Centro de Interpretación dos Castros** é punto natural de partida para entender o patrimonio deste concello, o máis relevante da comarca cando da historia máis distante se trata. Cualedro conta cuns 50 xacementos arqueolóxicos dos que

Centro de Interpretación dos Castros PARA VISITAS		
monterrei	Enderezo	Cualedro, avenida de Portugal, 35.
verín	T	988424004 (Concello).
oimbra	Entrada	Gratuita. De luns a venres: 8,30-14,30 h
vilardevós		
castrelo de val		
80 cualedro		
laza		
cualedro		

7 son castros. Os máis relevantes son os da Saceda e San Millao, en proceso de formar parte da escasa vintena de castros galegos declarados BIC (Bens de Interese Cultural), e o xacemento romano de Lucenza. Os tres nos quedan de camiño e os tres viviron o seu período de esplendor contra os séculos I a.C.-I d.C. A Saceda e San Millao son, ademais, decisivos para entender a cultura castrexa da Galicia meridional, caracterizada por complexos sistemas defensivos.

Pola estrada dos castros e de Portugal, pouco despois de Cualedro, a serra do Larouco realiza a súa chamada. É difícil non deter a vista nas impresionantes formacións graníticas. Podemos responder á chamada, agatuñando pola estrada que se desvía ata a cima **(D)** xusto antes de Lucenza, á dereita. Leva ao conxunto granítico da **Pena da Muller** (950 m de altitude). Nel salta á vista, entre outras, a forma antropomórfica dunha dama de liñas un tanto picassianas xurdida do material máis nobre da comarca: as bolas graníticas da serra, froito da diaclasió —fractura— das rochas como consecuencia dos movementos tectónicos que no terciario configuraron a zona. É un dos máis evocadores conxuntos graníticos galegos.

Moi preto, no mesmo Larouco, o **neveiro do Pozo dos Mouros** (s. XV) resulta un exemplar único na comarca. Dá conta da ilimitada capacidade do ser humano para imaxinar e aproveitar recursos alá onde se atopen. Merece a visita: non deixará indiferente. Apréciase de xeito nítido a súa estrutura e profundidade (3 m), destinada a conservar o maior tempo posible a neve do Larouco para abastecer de xeo no verán á corte dos condes de Monterrei, a quen pertencía.

UN CUBATA PARA RICOS

Son relativamente frecuentes os neveiros en Galicia. Coñécense exemplos sobre todo nas serras do sur. E están case sempre relacionados cuns cantos destinos esixentes e de gran poder económico que desde os s. XV-XVI inician un refinamento dos costumes. É o caso dos neveiros que abastecían ao clero máis sibarita da catedral de Santiago e do aquí citado, destinado ao pazo condal de Monterrei. A finalidade deste xeo natural era a preparación de bebidas, xeados, etc. As abundantes nevadas e as temperaturas máis extremas daqueles séculos axudaban á conservación. O verán era o momento preferido para consumilo. O xeo transportábase en carros tirados por bois ou vacas ata o seu destino.

monterrei

verín

oimbra

vilardevós

castrelo de val

82 **cualedro**

laza

cualedro

Xa de novo na estrada, en Lucenza, núcleo de casas tranquilas e silenciosas, reclama a atención o **xacemento de Santa Marta**. Foi unha vila romana de notable importancia, como o evidencian as estruturas descubertas e a lauda sepulcral de Vermudus, un crente do s. VI que evidenciaría unha temperá cristianización da zona.

A ruta dos castros

Santa Marta é só un adianto do que vai vir: os castros da Saceda e San Millao. Representan a culminación, na súa parte máis remota, da historia grande da comarca.

OS CASTROS

A cultura castrexa ten en Galicia, Asturias e o norte de Portugal o seu espazo con maior diversidade e relevancia, e foi a propia desta ampla zona entre o ano 1000 a.C. e o século I d.C. O seu período de esplendor produciuse nos séculos I a.C. e I d.C. As comunidades castrexas instalábanse en espazos con gran dominio visual do territorio circundante, por motivos defensivos, e próximas a zonas de rendibilidade agrícola e gandeira, así como a vías de paso. Os castros tiñan forma circular, o mesmo que as pequenas casas de pedra, que en etapas posteriores chegaron a ser tamén de estrutura cadrada ou rectangular. En gran medida independentes unhas comunidades das outras, mantiñan relacións regulares e un certo modelo de dependencia e organización entre castros próximos. Os castros representan a primeira cultura urbana de Galicia.

A uns escasos 200 m da estrada, á dereita, percíbese a liña rotunda do **castro da Saceda** (780 m de altitude).

Chaman a atención a distancia os seus recios muros defensivos. Xa estaría habitado no s. V a.C., e sobreviviría ata os primeiros momentos do s. I a.C. Pouco romanizado, está pechado por un conxunto de murallas defensivas e de contención do propio terreo, que o definen e caracterizan.

verín

monterrei

oimbra

laza

vilardevós

Cara ao leste o sistema refórzase con fosos e unha porta de acceso formada por dúas rochas en posición vertical, con afán defensivo. Esta parte sería a mais antiga, como o evidencian as vivendas de planta circular. Da última etapa, obsérvanse cabanas con muros de pedra cunha altura de 80 cm, coas cociñas no exterior. Apareceron restos de sementes de fabas, centeo, trigo e nabos. Tamén se acharon moedas romanas de prata e fragmentos de cerámica.

De volta do castro, un levísimo zunido suplanta ao aire: ven do outro lado da estrada. Son as aspas dos aeroxeneradores do Larouco, que nos van acompañar durante varios quilómetros, máis alá da Xironda, o seguinte destino.

Na **Xironda** hai que buscar os que son quizais os mellores exemplos da comarca en dous dos elementos máis característicos da súa arquitectura popular. Referímonos ao famoso peto da Virxe do Carme, onde se abrasan nas chamas do purgatorio os que algúns consideran un bispo e un papa, e ao seu gran forno comunal, cunha fermosa cuberta de laxas de pedra e contrafortes. A igrexa parroquial (s. XVII-XVIII), conserva un excelente retablo, obra do mercedario verinés Pedro Pascual García. A localidade, que hoxe ten uns 350 habitantes, coñeceu tempos máis espléndidos, grazas á súa proximidade á raia, tanto a oficial —contou con alfándega— como a extraoficial, a do contrabando —tabaco, café, plátanos, bacallao...—. Dispón de oferta de turismo rural, a Casa do Cruceiro (A), na praza da Picota.

Na Xironda ben merece un desvío **Vilar de Perdizes (D)**, a 6 km. Elixio Rivas, gran estudoso xacobeo, conta que grupos de portugueses enlazaban co Camiño de Santiago por esta localidade e A Xironda, aínda que hoxe esta ruta non está recoñecida. Avanzamos por un case ideal espazo montesío de soidade e silencio absolutos, rotos só por algún regato, algún paxaro... Ata que de pronto nos encontramos nun alto de luz e vistas espléndidas, e nel, unha luminosa localidade e un luminoso cemiterio, case alegre. É Vilar de Perdizes. E estamos en Portugal. Outro país. E ninguén nolo remarcou. En fin. Pintoresco. Distinto. Para os que non buscan. Para os que encontran.

Xa de volta, agárdanos o **castro de San Millao** ou de San Millán (730 m de altitude, s. II-V d. C.). De novo para ir ata el, soidade e alturas montesías. E ao chegar, un mundo de pedras repletas de historia circundadas por un leve regato de montaña, o Castro. Como sucede na Saceda, o seu sistema defensivo é o máis característico. Conserva reveladores restos das grandes murallas impoñéndose á vexetación que loita por ocultalas. Cualificadas estas por algún historiador como ciclópeas, polas súas proporcións e o tamaño dalgúns bloques, destaca tamén a gran extensión de ‘pedras fincadas’ verticais

monterrei

verín

oimbra

vilardevós

castrelo de val

86 **cualedro**

laza

cualedro

coas que contou para fines defensivos, das que se conservan distintos exemplos e que son características desta zona meridional.

San Millao estivo vinculado a unha ruta de comunicación e a criadores de gando. Apareceron restos de útiles metálicos, nalgún caso destinados á gandería, e cerámica. Os veciños da zona, fieis á mítica dos castros como misteriosos espazos urbanos dun tempo ignorado nunha Galicia tan rural durante séculos, aluden a el como a 'Cidá do Castro' ou 'Cidá de Grou', como se coñece a zona onde se sitúa.

Desde San Millao a gran historia da comarca verinesa vaise converter na historia da xente, a que fixo os camiños da memoria máis recente e intensa que identifica a estas terras. Imos empezar a vivilo polas xa inmediatas terras de Oímbra.

monterrei

verín

oimbra

vilardevós

castrelo de val

88 **cualedro**

laza

cualedro